

zich volijverig aan theologisch, organisatorisch, pastoraal of charitatief werk dat, vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw, door het toen juist voor enigen onder hen aantrekkelijke jansenisme, niet altijd van conflicten verschoond bleef. Dat er een rolverdeling tussen mannen (priesters) en vrouwen (klopjes) was in de zeventiende eeuw en nog lang tot in deze eeuw was zo vanzelfsprekend dat de nadrukkelijkheid waarmee deze nu door de auteur onderstreept wordt enigszins onnodig lijkt. Alle personen die hier beschreven worden kwamen uit de hogere stand van de katholieke burgerij en beschikten over niet onaanzienlijke vermogens – juist daardoor vielen hun levens en werken in eigen kring nogal op en vonden hun werkzaamheden en onderlinge contacten een schriftelijke neerslag die bovendien bewaard is gebleven.

Het is de verdienste van de auteur dat heel wat van die geloofsijver en liefdadigheid herleeft. Het was de moeite waard deze opstellen eens samen te brengen. Opstellen over enige voor ons toch wel wat ongewone mensen, binnen eigen kring 'gewoon' geacht, hoewel opvallend genoeg uitzonderlijk begunstigd door vermogen en hoge sociale positie. Dit alles dan doortrokken van een in die kring waarschijnlijk traditionele en niet altijd even diepe vroomheid die toch ontroeren kan. Om het werk en de ijver, om de ernst en de toewijding.

I. Schöffner

M. van der Bijl, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Historische studies uitgegeven vanwege het Instituut voor geschiedenis der RU te Utrecht, XLII; Groningen: Wolters-Noordhoff, Bouma's Boekhuis, 1981, xl + 451 blz. + 61 ongepagineerde bijlagen (genealogische en andere tabellen) f 80,—, ISBN 906243018x).

De strijd tussen prinsgezinden en staatsgezinden is niet zo'n bijster modieus onderwerp meer. Dat is jammer, want die schijnbaar zuiver politieke tegenstelling heeft, naar we tegenwoordig gemakkelijker geneigd zijn aan te nemen, nog andere aspecten. Economische ambities en religieuze aspiraties kunnen gelden als drijfveren voor positie- en statusverbetering van individuen, families of andere groepen. Dat de historicus via de methode van de prosopografie of het collectief biografisch onderzoek een scherper beeld kon krijgen, niet alleen van de 'structure of politics' maar ook van de 'structure of history', hebben pre-structuralisten als Namier al aangetoond. In Nederland heeft dit arbeidsintensieve type onderzoek – dat men gegarandeerd nooit in 6000 manuren met een noemenswaardig proefschrift kan afsluiten – weinig ingang gevonden. D.J. Roorda en enige vroedschapsdoorlichters zijn wat dat betreft *rarae aves* gebleven.

Het Utrechtse proefschrift van Van der Bijl biedt, een jaar na J. Aalbers, een tweede belangrijke bijdrage aan een wat verwaarloosd tijdperk van onze geschiedenis. Een lokale of puur politiek-historische studie is het zeker niet. Het is meer een soort integrale regionaal-politieke studie met een sterk economisch-historische inslag. De hoofdtitel 'idee en interest' vormt een programma, waarmee de auteur zich eigenlijk van Namier afwendt (2-3), want die scepticus geloofde méér in het interest dan in de 'idee' als motor voor politiek handelen. Misschien is de typisch Nederlandse variant van de Verlichting, de physico-theologie, wel een steun voor de stelling van de auteur (3, 13-14) dat zijn 'voorop plaatsen van de theologische opvattingen... in overeenstemming [is] met de centrale plaats die deze ideeën in de geesten van de toenmalige mensen innamen' (182). Ook de wereldbeschouwing van de auteur zal aan deze interpretatie niet vreemd zijn.

Middels wat hij zelf noemt 'microscopische arbeid' (15) heeft Van der Bijl een onderzoek

gedaan naar personen, groepen en families die bij de omwenteling van 1702 een rol speelden als winnaars, verliezers of blijvers. Om wie ging het eigenlijk: hoe lagen de familierelaties, de economische posities, sociale status, politieke en religieuze loyaliteit – binnen en buiten stad en provincie? Hoe valt het tumultueuze tijdvak, dat in 1715 werd afgesloten met het ‘contract van harmonie’, te karakteriseren? Men kan niet anders dan respect hebben voor het imposante werk dat de auteur met vasthoudendheid, vermogen tot synthese en met fantasie heeft gecomponeerd. Vele feiten en gebeurtenissen, vele mannetjes en mannen van betekenis vinden hun plaats in een betoog waarin de lezer toch de grote lijnen niet uit het oog behoeft te verliezen.

Natuurlijk verrast het niet dat in 1702 families die na 1672 waren uitgeschakeld, hun plaats gingen heroveren. Interessant is de wijze waarop zij dat deden. Hoe zij tijdens de oproeren van 1702 – Goes, Tholen, Middelburg – het ‘lagere volk’ wisten te mobiliseren (51). De revolterende groep zelf blijkt grotendeels gerecruiteerd te zijn uit de stedelijke middenstand (160). Hoewel een evenwichtige vergelijking eigenlijk niet is te maken door het ontbreken van gegevens over de periode 1672 tot 1702 in Middelburg (30), ziet de auteur toch kans het karakter van de nieuwelingen wier positie na het mislukte tegenoffensief van 1704 was versterkt, duidelijk te maken. Het blijkt dan dat de groep requestanten van 1702 grotendeels tegenhanger was van de groep uit 1704 die overhelde naar voetianisme en die overwegend belang had in WIC en kaapvaart. Dat acht de auteur ‘in overeenstemming met het in het verleden herhaaldelijk gebleken samengaan van vurig orangisme, streng-gereformeerde levensovertuiging, grotere bereidheid tot oorlog en op de West georiënteerde ondernemingslust’ (313). Onder de oppositie – onder anderen de temperamentvolle Fannius en de serieuze Roggeveen – waren er nogal wat te vinden die zich aangetrokken voelden tot de heterodoxie der ‘Hattemisten’. Bij hen juist vindt men de verkondigers van de leuze/leer ‘majestas penes populum’ (182 vlg.), hetgeen voor Van der Bijl een signaal is om tot een ‘dubbele ideologische lading’ te concluderen (314). Hij ziet er overigens – terecht, dunkt me – meer een achterhoedegevecht van de burgerij in om inspraak via traditionele organen te behouden, of veilig te stellen, dan een democratische dageraad.

Vanzelfsprekend stelt Van der Bijl ook de vraag of stadhouderloze perioden meer aristocratiserend zouden hebben gewerkt. Wat betreft Middelburg vindt de auteur geen aanwijzingen dat tijdens Willem III meer personen uit de brede burgerij toegang tot de regering hebben gekregen. Wel merkt hij op dat na 1702 ‘personen en families’ op grote schaal toegang verkregen tot de regering, die daartoe vroeger amper kans hadden (143). Laat het bovenstaande voldoende zijn om een indruk te geven van de problemen die de auteur aan de orde stelt en waarvoor hij een oplossing suggereert. Men kan zijn studie óók lezen als een antwoord op de vraag die Barrington Moore Jr onlangs stelde in *Injustice* (1978): waarom komen mensen in verzet? (of het nu om de ‘woelwater’ Jacob Wouters (88) in Zeeland gaat of om de ‘onruststoker’ J.D. van der Capellen tot de Poll aan het einde van de eeuw). Van der Bijl ziet in 1702 gefrustreerde, rancuneuze, politiek-bewuste figuren in actie die gebruik weten te maken van een ‘diffuus gevoel van ontevredenheid’ (154). Gezien de pamflettenliteratuur waarvan de auteur ruimschoots gebruik maakt, zou dat laatste misschien wat scherper gearticuleerd kunnen worden.

Mij trof ook de kwestie van de repressie van verzet middels de criminele rechtspraak. Deze werd, op soms onthutsend onverbloemde wijze, gehanteerd als instrument van machtsbevestiging en wraak, zowel in 1702 als in 1704 (110, 114, 122). Dat was mogelijk doordat de steden de hoge of halsheerlijkheid bezaten. Het Hof van Holland en Zeeland was echter bevoegd kennis te nemen van oproer of majesteitsschennis. Dat centrale hof had óók de

taak toezicht te houden op de juiste uitoefening van de (criminele) justitie en het had de plicht in te grijpen tegen vermoede misbruiken. Misschien heeft de auteur zich dat niet helemaal gerealiseerd toen hij de zeer ingewikkelde ruzies tussen steden, Hof en Staten beschreef naar aanleiding van de bemoeienis van het Hof met de oproeren in Tholen en Middelburg (waaraan wij veel informatieve archivalia in de procesdossiers danken). Dat Middelburg het zich zou hebben kunnen permitteren aan het Hof 'last' te geven zich niet met de affaire bezig te houden (116, 117), lijkt mij onwaarschijnlijk. Die bevoegdheid kwam slechts de Staten toe (121).

Aan de monumentale Utrechtse historische reeks is weer een waardevol deel toegevoegd. Deze studie van Van der Bijl zal ongetwijfeld ook buiten Zeeland vaak ter hand worden genomen wegens het vele genealogische materiaal en niet in het minst vanwege de beschouwingen over de interprovinciale verwevenheid der familierelaties en de contacten tussen de oppositionele krachten in de hele Republiek.

A.H.Huussen jr.

A.J. Veenendaal jr., ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720*, IV, 1705 (RGP Grote serie, CLXXVII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981, 525 blz., ISBN 902479061 1).

Het aardige van een afgeronde verzameling als Heinsius' correspondentie is dat er verhalen in staan. Natuurlijk, losse brieven geven vaak al hele verhalen heet van de naald. In deze bundel bijvoorbeeld Almondes verslag hoe Barcelona wordt genomen of de verschillende lezingen van laaiende ruzies deze zomer tussen Marlborough en Staatse generaals – door geen navertelling te verbeteren. Maar er is ook een ander soort in te vinden, verhalen met een begin, een ontvouwing vaak strekkend over jaren en een eind, zodat men geboeid de volgende aflevering afwacht. Des te verheugender dat na de eerste drie delen tussen 1976 en 1980 het vierde nauwelijks een jaar later al verschijnt. Juist nu het grote verhaal – van de strijd tegen Frankrijk – zó spannend gaat worden dat de lezer wel wetend wat zal komen, na deze bundel toch 'hoe moet dat aflopen' verzucht.

Wat betreft de oorlog en buitenlandse betrekkingen, hoofdschotel in deze periode, biedt ieder kalenderjaar eigenlijk al een afgesloten verhaal. Op het stramien van overleg, voorbereiding, actie, berekening van het gebeurde en het uitstippelen van een nieuw plan. Per deel vanzelfsprekend nogal verschillend van inhoud, maar terwijl dat van 1704 sterk afwijkt, worden in 1705 zichtbaar draden van twee jaar tevoren opgevat. Het zwaartepunt van de oorlog ligt weer nabij, de principiële en ook persoonlijke militaire geschillen al in 1703 aangekondigd barsten nu in volle hevigheid los, de aansluiting toen van Savoie en Portugal bij de alliantie krijgt nu zware gevolgen.

In de kring van correspondenten weinig verandering. Uit het Noorden (in verwarring door de Zweedse greep op Polen en Saksen) regelmatig berichten van de vaste tegenwoordigers. Van het Pruisische Hof, heen en weer geslingerd door tegenstrijdige belangen, echter weinig want Lintelo was het grootste deel van dit jaar thuis. Een echte briefwisseling daarentegen met Rechteren, eerst reizend door Duitsland dan te Wenen. Belangwekkende brieven en een genoeg om te lezen want de graaf (zoals hij na deze zending betiteld kon worden) was een levendig stilist. Ook zelfverzekerd en eigenzinnig, een kleurrijke figuur die wel wat meer aandacht van het nageslacht verdient. In deze uitgave ziet men hem opkomen: bij zijn eerste deputatie te velde heeft hij met Heinsius nog geen schriftelijk